

TÖRTÉNELMI ÉLETMÓD REKONSTRUKCIÓ

ÚTKERESÉSEK, EREDMÉNYEK ÉS TAPASZTALATOK

A 10–11. SZÁZADI MAGYARSÁG „HAGYOMÁNYŐRZŐ” GYAKORLATÁBAN

MAGYAR ATTILA

Egy új műfaj születik...

A korai Árpád-kor megismerésének és megjelenítésének igénye az 1980-as évektől kezdve egyre határozottabban jelen volt a magyar társadalomban. Az őstörténet, ezen belül is elsősorban a honfoglalás–államalapítás kor felé fordulás természetes velejárója a rendszerváltást megelőző évtized identitáskereső közhangulatának. Érzékletesen szemlélteti ezt például az „István, a király” rockopera témaválasztása és fergeteges sikere is.

Az akkoriban fénykorát élő táncházmozgalom és a vele szerves egységben működő népművészeti kézműves körök berkeiben népszerűek lettek az ősmúlt motívumait idéző kísérletek. Néhány karizmatikus – hivatásos és műkedvelő – kutató, valamint érdeklődői holdudvaruk egyfajta „underground” műhelyhátér hangulatot teremtettek ezekhez a kezdeményezésekhez, ami még vonzóbbá tette ezt sokak szemében.

Érdekes és talán nem minden tanulság nélkül való így két-három évtized távolából visszatekintve megfigyelni az ilyen természetű ügyekre jellemző „fordított pszichológia” hatását. A hivatalos közbeszéd egyfajta szemérmes visszafogottsággal kezelte és a kényes kérdések közé sorolta az adott témát, s ezzel éppen szándékának ellenkezőjét érte el: fokozta a kíváncsiságot és önkéntelenül is kedvező befogadó közeget teremtett például az azóta „alternatív történettudományként” nevesített jelenség kialakulására. A rendszerváltást követően pedig az egyesületek, alapítványok, önképzőkörök, rendezvények, civil kezdeményezésű művelődési intézmények képezték a társadalom szemében elfogadott kereteket az addig bűvópatakokként létező folyamatoknak.

Az 1990-es évek elején a honfoglalási emlékév előkészületei, majd 1996-ban maguk a millicentenáriumi események is felerősítették a honfoglalás és az államalapítás kora felé irányuló érdeklődést. Mind többször bukkantak fel olyan kísérletek, amelyek például ennek a történelmi időszaknak a tárgyi világából vagy hadtörténetéből kívántak egy-egy elemet feleleveníteni. Ezeknek az egymástól erősen eltérő szemléletű és szakmai felkészültségű kezdeményezéseknek talán csak egy közös jellemzőjük volt: akár a tárgyi, akár a szellemi műveltséggyökerekből merítették, a jobb megismerésre és megismertetésre törekedtek,

valamint eredményeiket igyekeztek kézzelfoghatóan, a maguk testközeliségében megjeleníteni.

Ekkoriban a külföldi kísérleti régész-, vagy az ott egyre népszerűbbé váló *reenactment* kezdeményezésekről itthon a szélesebb nagyközönséghez szinte semmilyen információ nem jutott el, ezért a ma hagyományörzéseként ismert műfaj kialakulását nem a nemzetközileg bevett definíciórend vagy előzetesen átgondolt rendezőelvek, hanem szinte kizárólag a hazai folyamatok határozták meg. Ha a mai viszonyokról hiteles képet akarunk kapni, akkor legalább vázlatosan, címszavakban meg kell említenünk néhány olyan összetevőt, amelyek mentén a magyar „hagyományörzés” főbb vonulatai kialakultak.

1. A szakemberek tollából született ismeretterjesztő szándékú régészeti és történelmi tárgyú kiadványok, amelyek között elsősorban László Gyula művei domináltak.
2. Az úgynevezett „alternatív történettudomány” képviselőinek munkái – például őstörténeti szimpóziumok, előadások és kiadványok –, gyakran külföldi magyar szervezetek vagy hazai civil szervezetek támogatásával.
3. Országos publicitást kapó produkciók, események és rendezvények, amelyek közül érdemes néhány példát idézni a teljesség igénye nélkül:
 - az Ómagyar Kultúra Baráti Társaság rendezvényei és kiadványai;
 - a Magna Hungária lovas expedíció;
 - az IPOSZ-OKKT és az Őskultúra Alapítvány országos kézműves és iparművészeti pályázatsorozata a honfoglaló magyarság tárgyi hagyatékának feldolgozására;
 - az „Egy Nap a Honfoglalókkal” és az egyéb, úgynevezett korismereti találkozók;
 - a Lakitelki Népfőiskola;
 - a bodrogi, tiszalparti, a szarvasgedei, az ópusztaszeri és a Bp. XVI. kerületi épületrekonstrukciós és régészeti park kísérletek;
 - kassai Lovasíjász Iskola megszületése Kaposmérőn (amely azóta az UNESCO szellemi kulturális örökség része lett);
 - a Honfoglalás című film.
4. Tematikus városi rendezvények, falunapok, táborok, tanfolyamok, önképzőkörök.
5. A történelmi magyar íj feltámasztása, hozzáférhetővé tétele és a vele való íjászat, amely előbb tudományos, azután kézműves kihívás volt, majd az egyik legfontosabb alapelemévé vált a magyar „hagyományörzésnek”.
6. Jurtakészítő és egyéb kézműves műhelymunkák, valamint lovas vonatkozású kezdeményezések.

7. Iskolai vetélkedők és diákok alkotásaiból rendezett kiállítások, „élő történelemórák”, avagy „rendhagyó történelemórák”.

A fenti felsorolás igen vázlatos és minden egyes eleme megérdemelné a részletes kifejtést, de jelen feladatunk keretei csak címszerű említésüket teszik lehetővé. Szemléltetésük mégis fontos, mert utólag témakörformáló tényezőknek bizonyultak.

Ezen a ponton értünk el odáig, hogy a fentiek ismeretében érthetőbbé váljon, miért kell a „hagyományörzés” szót idézőjelben használnunk. A szó mai tényleges tartalma nem szigorúan csak a tudományos definíció, hanem mindaz, amit jelenleg hazánkban széles körben a gyűjtőfogalom alatt értünk. Ez leginkább attitűdként, szándékként, szemléletmódként foglalja magában a népi tradíciók, a történelem megismerésének, az ezekben rejlő értékek felelevenítésének, átörökítésének igényét. Tovább színesíti a képet, hogy az Árpád-kor mellett bármely magyar vonatkozású történelmi vagy néprajzi tárgyú megjelenítő/felelevenítő/átörökítő/ismeretterjesztő jellegű tevékenység a köznyelvben ma a hagyományörzés kategóriájába tartozik.

Olyan műfajról beszélünk, amely széles tömegek számára ugyanolyan meghatározó ismeretszerzési lehetőséggé vált, mint a tudományos élet által koordinált ismeretterjesztés korábban bevett metódusai (történelemoktatás, tanulmánykötetek, múzeumi és egyéb periodikák, tudományos ismeretterjesztő kiadványok/filmek/tv-műsorok), ezért teljesen indokolt és nagyon is időszerű lenne a szakmai szempontok szerint való értékelése. Szerencsére a hagyományörzésnek nevezett jelenség jó néhány alkotóeleme rendelkezik megfelelő szakmai háttérrel, tevékenységüket segíti például

- a néprajz;
- a népzene, néptánc, népdal, históriás zene;
- a kézműves mesterségek és népi kismesterségek;
- a történettudományok és a régészet.

Néhány ponton viszont szükséges lenne a korrekt meghatározások és az azokra érvényes minőségi ismérvek közismertté tétele, a jó példák propagálása és a kártékony jelenségek néven nevezése. Továbbá fontos feladat világossá tenni, hogy mi a különbség mondjuk egy kísérleti régészeti projekt (például a szaruúj rekonstrukciója és gyakorlati vizsgálata) és egy hobbiíjász egyesület hétfégi bemutatója között, vagy egy városi rendezvényen így-úgy sikerült történelmi jelmezt öltő, úgynevezett „hagyományörző” szereplése és egy minden ízében tudományos hitelességre törekvő történelmi életmód-rekonstrukciós bemutató között.

Ez utóbbi téma, a címben is jelzett történelmi életmód-rekonstrukció (*reenactment*) az a metódus, amelyet hazai megjelenése óta – annak aktív résztvevőjeként – módomban van belülről figyelemmel kísérni. Pontosabban látom, hogy

- egyfelől komoly kihívás a 10–11. században élt emberek világát – vagy annak legalább részleteit – úgy megjeleníteni, hogy az minden igénynek egyaránt jó színvonalon tegyen eleget (tudományos hitelesség, korszerű múzeumpedagógiai felkészültség, igényes tárgyi eszköztár, gyakorlott és tehetséges előadók, a közönség számára izgalmas és élvezhető produkció stb);
- másrészt viszont ez a módszer rendkívül hatékony segítség tud lenni a történelemoktatásban vagy az ismeretterjesztésben, s egyúttal kiváló gyakorlati környezet a kísérleti régészeti munkákhoz (akár a tudományos kutatásokra is termékenyen visszahatnak egy-egy teória gyakorlati megvalósításának tapasztalatai).

A történelmi életmód-rekonstrukció röviden a következőképpen határozható meg:

egy történelmi időszak megjelenítése, az adott kor emberének, avagy valamely élethelyzetének saját környezetében történő bemutatása által.

Ez a tevékenység optimális esetben mindig a legfrissebb tudományos kutatási eredményeket tükrözi és csak a szakmailag megalapozott feltevéseket alkalmazza. Az ennek során felhasznált tárgyak az érintett korszak – lehetőleg autentikus gyártási eljárásokkal újraalkotott – leletrekonstrukciói. Összeválogatásuk és használatuk során gondosan ügyelni kell a megjelenítendő karakter vagy élethelyzet korabeli társadalmi/gazdasági és egyéb viszonyrendszerére, így próbálván helyes képet és használható példát szolgáltatni az ismeretterjesztéshez.

Az alábbiakban néhány saját projektünk által szemléltetem, hogy részünkről milyen kezdeményezésekkel igyekszünk a történelmi életmód-rekonstrukciós megközelítést erősíteni.

Társaságunk, az 1993 óta működő Óskultúra Alapítvány 2005-ben Szigethalomra költözött, és egy volt katonai bázis 12 hektáros területén létrehoztuk az Emese Parkot, amely a nagyközönség által is látogatható kísérleti régészeti műhelyként működik. Itt egy 10–11. századi települést – a lehetőségekhez képest – újraalkotva élő modellként kívánjuk megeleveníteni az adott korszak tárgyi és szellemi hagyatékát. Mindazt igyekszünk megjeleníteni, ami egy Szent István-kori település kapcsán ma szakmailag hitelesen bemutatható.

A közérthetőség érdekében azt a módszert választottuk, hogy egy „ispáni várat” és egy hozzá tartozó falut építünk, majd élő múzeumként, régészeti skanzenként tárjuk az érdeklődők elé. Ez

a gyakorlatban azt jelenti, hogy munkatársaink („a várspánság népe...”) és a programjainkban részt vevő, hasonló munkamódszereket követő csoportok ténylegesen korhű viseletekben, autentikus eszközökkel szemléltetik az egykori mindennapok tevékenységeit. (A kézművességtől az állattartáson át a növénytermesztésig, a halásztól a fegyveres harc gyakorlásáig.)

Büszkék vagyunk arra, hogy múzeumfalunkat 2012-ben felvették a régészeti parkok nemzetközi szervezetébe (EXARC).

A park központi tere egy Szent István-kori rönkerődítéses földvár-rekonstrukció, az udvarán korabeli kézműves műhelyekkel, amelyek autentikus környezetet és alkalmas háttérrel szolgálnak a tárgyrekonstrukciós kísérletekhez. Számptalan gyakorlati tapasztalat születik e munkák során, amelyek hol igazolják, hol pedig korrigálják a tudományos hipotéziseket.

Néhány kiragadott példa:

- Készítettünk homokkal soványított agyagból cserépüstöket, amelyekben nyílt parázson korabeli ételeket főztünk. Használatuk során tapasztaltuk meg, hogy egyrészt ezek az edények bizony viszonylag rövid élettartamúak, másfelől csak főzésre alkalmasak (sütni nem sikerült bennük).
- Kovácsoltunk nyílhegyeket, szablyapengét, tűzcsiholó acélt, és ezeket a gyakorlatban teszteltük.
- Készítünk szaruíj-rekonstrukciókat és ezekkel folyamatosan kísérleteket végzünk. Például a vászonrétegekből enyvezett, a nemezből tömörített, a bőrből készített, a szegecselt láncszemekből „szőtt”, vagy éppen a fémlamellákból fűzött vérték védelmi tulajdonságait vizsgáljuk, nem mellesleg jó néhány gyakorlati tapasztalattal gazdagodva ezek elkészítése során az egykori realitásokról.
- Elkészítettük különböző ásatásokból származó íjtartó tegzek és nyíltartó puzdrák rekonstrukcióit. A megmaradt vasszerelések és veretek formáját, méretét, konstrukcionális viszonyait és a szegek hosszát figyelembe véve alkottuk újra bőrből és fakéregből ezeket a jellegzetes íjászati kiegészítőket. Kiderült, hogy lóháton való használatuk során milyen függesztőszíj-szerkezet praktikus, hogy miképpen zajlott a nyilak – a rajtuk lévő tollak megkímélésével történő – „tárazása”, valamint beigazolódott, hogy a megfelelő szájnylás kialakítása mellett semmiféle nehézséget nem jelent a hegyel felfelé álló vagy éppen a tollal felfelé álló nyilak előhúzása vágta közben.
- A nagy tömegben való íjászat kérdéskörében a hét éve egy-egy alkalommal megrendezett Nyílzápor íjásztalálkozó kapcsán keressük a válaszokat. A hadtörténet számára értékes

adalékokkal szolgál, hogy hogyan kell felállítani 1500–1600 íjászt a balesetmentes, hatékony működésükhöz alkalmas módon. Kiderült például, hogy 10–15 ember mélységben felállítva a gyalogos íjásokat, ez a létszám minimum 250 méter hosszú arcvonalat igényel. Tanulságos volt a nagy tömegben kilőtt nyilak szórásképvizsgálata is. Ugyanitt a vezénylés gyakorlati problémáival is szembesültünk. Például a csatazajban csak viszonylag közelről hallható szarukürt jelzéseket hamar felváltották a távolból is jól látható zászlójelek (és persze a modern kihangosítás...).

Folytathatnánk az egymásra épülő munkáink felsorolását:

Hány juh gyapja kell egy jurta borításához? Mennyi és milyen anyag szükséges egy jól tömött korabeli hadi felöltő elkészítéséhez? Mennyi idő egy jurtakerítő szalagot vagy egy övet megszöni? Hogyan kell a korabeli körülmények és eljárások betartásával üveggyöngyöt olvasztani? Meddig tarthatóak el az egykori módszerekkel tartósított élelmiszerek?

Árpád-kori magyar eleink emlékei mellett sok olyasmit is vizsgáltunk, amely az egykori kortársak világából számunkra ilyen vagy olyan okból felhasználhatónak, érdekesnek, kipróbálandónak tűnik. Így került sor a rusz–varég fegyverzet és felszerelés gyakorlati tesztelésére is, egészen odáig elmenve, hogy készítettünk két jellegzetes viking hajót. Ezeket a Dunán használva pontos képet alkothattunk a szállítókapacitásukról, a haladási tulajdonságaikról és egyéb paramétereikről. Az egyik kísérletünk során például Visegrádról Tökölig hajózott le nyolc férfi 12 óra folyamatos evezéssel 70 folyamkilométert, egyebek mellett a pozsonyi csata nyugati hajóhadának haladási tempójára, a parton vonuló seregrészekkel való összehangolhatóságára teremtve támpontokat.

Ez csak néhány kiragadott részlet azon témák sokaságából, amelyekre gyakorlati választ keresve, a tudományos kutatáshoz meglátásunk szerint igen hasznos adalékokat és háttér-információkat szolgáltat a történelmi életmód-rekonstrukció.

Napi tapasztalatunk, hogy ha az érintett szakterületek tudósai és gyakorlott kézművesek összedolgoznak olyan, a hiteles megismerés iránt elkötelezett lelkes emberekkel, akik életszerű körülmények között használják a kutatások által született eredményeket és feltevéseket, akkor a történelmi életmód-rekonstrukció ideális összekötő kapocs lehet a tudomány és a „hagyományőrzés” között.

Végezetül hadd hívjam fel még egyszer a figyelmet arra a fentebb már említett körülményre, hogy a történelem iránt érdeklődők nagy része elsődleges információs forrásként a „hagyományőrzés” közegeiből merít. Ezért rendkívül fontos, hogy az ott felhasznált adatok tudományosan megalapozott források legyenek, s az ismeretterjesztést az egyes szakterületek a maguk eszközeivel és lehetőségeivel segítsék.

Komoly előrelépést jelentene, ha a „hagyományörzés” fogalomkörében világos és közérthető kategóriák alakulnának ki, az azokhoz megfelelő szakmai garanciákkal. Csak így érhető el, hogy széles tömegek számára egyértelmű legyen az ott tapasztaltak szakmai hitele.